

ПРО ВІДМОВУ ПРОКУРОРА ВІД ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ ТА ЇЇ ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Стаття містить аналіз однієї з найважливіших функцій прокуратури, яка властива більшості правових систем сучасності – підтримання державного обвинувачення в суді та про змін процесуального статусу потерпілого в такому разі. Правові наслідки для прокурора та потерпілого. Робота розрахована на студентів-правників, а також широке коло громадських організацій та активістів правозахисного руху.

Ключові слова: обвинувачення; державне обвинувачення; процесуальний статус; потерпілий; державний обвинувач; прокурор.

В радянську добу відмова прокурора від державного обвинувачення була передбачена законом, проте до недавнього часу не мала правового значення для суду. Відповідно до діючого раніше законодавства, після відмови суд був зобов'язаний продовжувати розгляд справи і постановлювати належне судове рішення. З приводу цього у наукових і практичних колах точилися дискусії, в ході яких зауважувалось, що суд в такому разі брав на себе непритаманні йому функції, допускаючи обвинувальний ухил у своїй діяльності.

Актуальність дослідження питання правових наслідків відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого зумовлена: 1) вищевказаними новаціями у кримінально-процесуальному законодавстві України; 2) значним колом проблем, що виникають у зв'язку з цим в теорії і на практиці і нагальною потребою їх вирішення; 3) малим обсягом теоретичних напрацювань з даного питання, відсутністю самостійних досліджень, присвячених проблемам потерпілого у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення.

Відповідно, мета дослідження полягає в тому, щоб на основі діючого законодавства, теоретичних надбань і судової практики визначити правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого, охарактеризувати процесуальний статус потерпілого у зв'язку з відмовою, визначити можливості забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у цій ситуації, проаналізувати

проблеми, що виникають у даній площині і знайти шляхи їх вирішення.

Теоретичну основу роботи складають наукові праці радянських вчених та сучасних українських і російських дослідників, присвячені тематичі відмови прокурора від державного обвинувачення та потерпілого, зокрема: К. Амирбекова, М. Гошовського та О. Кучинської, В. Демидова, В. Зеленецького, С. Зеленіна, А. Землянухіна, Я. Ковальової, А. Леві, В. Мальяренка та І. Вернидубова, В. Трофименка та ін.

Незважаючи на правову регламентацію інституту відмови прокурора від державного обвинувачення в КПК та Законі України «Про прокуратуру», закон не дає їй визначення, вказуючи лише на «механізм» цього явища. На підставі аналізу різних дефініцій, що наводяться у юридичній літературі [10, с.12; 12, с.8; 14, с.51] загальне визначення відмови прокурора від державного обвинувачення можна сформулювати як повне або часткове заперечення прокурором обґрунтованості державного обвинувачення, оформлене у вигляді мотивованої постанови, зверненої до суду, в результаті якого прокурор припиняє обвинувальну діяльність проти підсудного, а суд – закриває справу, якщо проти цього не заперечує потерпілий.

Визначення поняття потерпілого наведено у ст. 49 КПК, згідно якої потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Серйозну проблему становить обмеження кола потерпілих у КПК лише фізичними особами. Юридичні особи,

яким злочином завдано матеріальної та моральної шкоди, в кримінальному процесі можуть виступати лише цивільними позивачами. Це певним чином обмежує права і законні інтереси юридичних осіб в кримінальному судочинстві, зокрема у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення. Адже, як цивільний позивач, юридична особа позбавлена права вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення у суді. Відповідно, при відмові прокурора від державного обвинувачення закон не вимагає з'ясування думки цивільного позивача (юридичної особи). Таким чином, інтереси юридичних осіб можуть прямо ігноруватися прокурором, а їх захист законодавчо не передбачений. Дослідники вказують як на проблему, що юридичні особи, інтереси яких порушено злочином, при відмові фактично лишаються можливості здійснювати свій захист [6, с.412].

Принциповим є те, що прокурор на всіх стадіях кримінального процесу є представником держави. В кримінальному судочинстві він діє не від свого імені, а від імені держави, підтримуючи державне обвинувачення не в інтересах потерпілого, третіх осіб чи своїх власних, а виключно для виконання конституційної функції по підтриманню державного обвинувачення в суді, а також завдань, визначених у ст. 2 КПК та ст. 17 Закону України «Про прокуратуру». Це обумовлено конкретними принципами кримінального процесу: публічності, який полягає у виконанні відповідними державними органами (в т.ч. прокурором) діяльності по порушенню, розгляду і вирішенню кримінальних справ в інтересах суспільства і держави незалежно від розсуду заінтересованих осіб [8, с.59], об'єктивного, повного і всебічного дослідження обставин справи, який вимагає від нього вжити для цього всіх передбачених законом заходів, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують і обтяжують його відповідальність (ст. 22 КПК).

Аналізуючи процесуальний статус потерпілого у сфері кримінального судочинства, можна припустити, що, визначаючи його конкретні права і обов'язки, законодавець переслідував подвійну мету: по-перше, надати потерпілому можливість самостійно відстоювати власні інтереси (і це цілком логічно, адже ніхто інший, в тому числі держава, не спроможні краще визна-

чити і забезпечити інтереси потерпілого, ніж він сам) і, по-друге, забезпечити виконання потерпілим завдань кримінального судочинства, тобто публічних інтересів. На підтвердження цього може слугувати статус потерпілого у зв'язку з відмовою прокурора від державного обвинувачення, за якого потерпілого деякі дослідники вважають «контролером діяльності прокурора в судовому засіданні» [16, с.38]. Водночас, покладаючи на потерпілого таке «додаткове навантаження», фактично змушуючи його виконувати невласливі йому функції, держава ніяк не піклується про забезпечення інтересів потерпілого зі свого боку, не передбачає надання потерпілому конкретної організаційної, матеріальної, правової допомоги. Це являє собою різкий контраст з намаганнями всіляко забезпечити права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. Але ж саме потерпілому завдано шкоду, причому ця шкода носить реальний, конкретний характер, тоді як стосовно обвинуваченого будь-які несприятливі наслідки, що є результатом кримінального судочинства, носять лише ймовірний, очікуваний, ф'ючерський характер.

В результаті відмови прокурора від державного обвинувачення процесуальний статус потерпілого зазнає істотних змін. Як слушно зазначається в літературі, потерпілий, по суті, стає самостійним суб'єктом обвинувачення, що дозволяє стверджувати про суттєву зміну його ролі в доказуванні по кримінальній справі, від його волевиявлення залежить обсяг обвинувачення та доля кримінальної справи [6, с.469]. На наш погляд, зміни у процесуальному статусі потерпілого у зв'язку з відмовою мають кілька етапів. До моменту і під час складання і подання прокурором суду постанови про відмову від державного обвинувачення, потерпілий продовжує зберігати свій «звичайний» процесуальний статус учасника кримінального процесу. На другому етапі, коли суд відповідно до ч.3 ст. 264 КПК роз'яснює потерпілому та його представнику їх право вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення, від волі потерпілого залежить подальша доля кримінальної справи. Він може або погодитися з рішенням прокурора про відмову від обвинувачення, – і справу буде закрито за ч.2 ст. 282 КПК, або скористатися передбаченим ч.2 ст. 267 КПК правом вимагати продовження розгляду справи і підтримувати обвинувачення. І лише на третьому етапі, у разі,

коли потерпілий скористається своїм правом вимагати продовження розгляду справи, він набуває нового процесуального статусу, пов'язаного з підтриманням обвинувачення.

В результаті відмови прокурора від державного обвинувачення перед потерпілим постає багато проблем різного характеру. Всі вони поділяються на 3 великі групи: правові, організаційні та соціально-психологічні.

Проблеми правового характеру виникають із невизначеності статусу потерпілого в результаті відмови прокурора від державного обвинувачення. Відповідно, від удосконалення правового становища потерпілого у кримінальному судочинстві залежить розв'язання проблем цієї категорії.

Проблеми організаційного характеру обумовлюють фактичну неможливість реалізації на практиці тих прав, що надані потерпілому. Їх вирішення можливе на рівні наказів Генерального прокурора України та керівних роз'яснень Верховного Суду України, хоча більш бажаним видається законодавчий шлях. Закріплення обов'язку з'ясування позиції потерпілого щодо відмови прокурором і судом, надання йому часу, необхідного для підготовки до підтримання обвинувачення, забезпечення потерпілого належною правовою допомогою, в тому числі безоплатною – ось орієнтовні шляхи вирішення деяких організаційних проблем.

Соціально-психологічні проблеми мають індивідуальний характер, але разом з тим перешкоджають більшості потерпілих скористатися правами, наданими їм законом. Відчуття страху, безнадійності, дискомфорту, зумовлені відмовою прокурора від державного обвинувачення призводять до вимушеної згоди потерпілих з цим рішенням прокурора, але водночас викликають розчарування і глибоке незадоволення дією правоохоронних органів і судової системи, підривають авторитет держави. Доводиться констатувати, що соціально-психологічні проблеми не можна вирішити виключно законодавчим шляхом, потрібне вироблення відповідної правової традиції у даному питанні, а також підвищення поваги і уважного ставлення до прав і законних інтересів потерпілого з боку всієї системи кримінального судочинства.

Права потерпілого, передбачені КПК, можуть залишитися декларативним, оскільки підтримання обвинувачення вимагає відповідної правової підготовки, «знання правової

процедури», чого законодавець не може вимагати від потерпілого [14, с.98]. На наш погляд, у зв'язку з підтриманням обвинувачення потерпілий повинен отримувати належну правову допомогу. У необхідних випадках, така правова допомога потерпілому чи представництво його інтересів у суді юристом-професіоналом, повинні надаватися безоплатно, за рахунок держави чи спеціального фонду. Правова допомога потерпілому повинна включати: 1) фахові консультації з питань застосування матеріальних норм права (сутність обвинувачення, кваліфікація злочину тощо) та процесуальних норм, а також тактико-методичних аспектів підтримання обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів потерпілого у суді адвокатом чи іншим правником-спеціалістом.

Однією із важливих гарантій захисту потерпілого від незаконної і необґрунтованої відмови прокурора від державного обвинувачення, є посилення контролю за прийняттям подібного рішення державним обвинувачем з боку керівника органу прокуратури. Така думка знайшла відображення в літературі [12, с.73; 15, с.25]. Дана позиція втілена у проекті нового КПК.

Іншим варіантом попередження негативних наслідків відмови прокурора від державного обвинувачення для потерпілого та інтересів правосуддя є розширення повноважень суду у відношенні до такого рішення державного обвинувача. Суд повинен мати право оцінювати обґрунтованість і законність подібного рішення прокурора, і за наявності відповідних підстав не приймати його. Подібні погляди поділяють більшість українських [15, с.52] і російських дослідників [9, с.32; 8, с.43; 16, с.38].

У Кримінально-процесуальному кодексі необхідно конкретизувати, який вид обвинувачення підтримує потерпілий в результаті відмови, а також передбачити конкретні права потерпілого як обвинувача: брати участь у дослідженні доказів, викладати свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання щодо підсудного, змінювати обвинувачення та відмовлятися від нього. У випадку вступу потерпілого у справу в якості обвинувача суд повинен відкладати розгляд справи з тим, щоб надати потерпілому та його представнику час, необхідний для ознайомлення з матеріалами справи.

При наявній в КПК правовій конструкції можлива ситуація, коли справжня позиція

потерпілого з приводу відмови прокурора від державного обвинувачення може ігноруватися судом. З огляду на це, обов'язок з'ясувати думку потерпілого з цього питання повинен бути покладений на суд.

Одним із найважливіших засобів забезпечення прав і законних інтересів потерпілого у сфері кримінального судочинства є надання йому фахової правової допомоги, передовсім – з боку представників адвокатури. З огляду на те, що не в усіх випадках потерпілі спроможні оплатити послуги адвоката, така правова допомога повинна надаватися їм безоплатно, за рахунок держави чи спеціального фонду (а в кінцевому результаті – за рахунок особи, що вчинила злочин).

Серед конкретних гарантій прав і законних інтересів потерпілого при відмові прокурора від державного обвинувачення, треба виділити обов'язок керівника органу прокуратури здійснювати нагляд за законністю і обґрунтованістю відмови. Керівник органу прокуратури в кожному випадку повинен бути повідомлений про таке рішення прокурора і ознайомлений зі змістом відповідної постанови. У разі його незгоди з рішенням державного обвинувача, керівник органу прокуратури має здійснити його заміну або самостійно вступити в справу і підтримувати державне обвинувачення.

Крім того, доцільно надати суду в окремих випадках право оцінювати обґрунтованість і законність відмови. Це не повинно розглядатися як прояв обвинувального ухилу у діяльності суду, адже сприятиме встановленню істини у справі і виконанню завдань кримінального судочинства. У подібних випадках суд має бути наділений правом призупиняти розгляд справи і повідомляти про таку ситуацію керівника органу прокуратури або вищестоящего прокурора.

Література

1. Конституція України: Прийнята на Всесійній Верховній Раді України 28. 06. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991р. №1789-ХІІ. – ВВР, 1991р. – №53. – ст.793. (з наст. змінами).
3. Кримінально-процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 33. – Ст. 1767.
4. «Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення», затвер-

джено наказом Генерального прокурора України №5Гн від 19 вересня 2005 року.

5. «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», затверджено постановою Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року №13.

6. *Грошевий Ю.М.* Кримінальний процес України: Підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / Ю.М. Грошевий, Т.М. Мірошніченко, Ю.В. Хоматов та ін.; За ред. Ю.М. Грошевого та В.М. Хотенця. – Харків: Право, 2010. – 479с.

7. *Амирбеков К.* Отказ прокурора от обвинения // Законность. – 2011. – №8, – 89с.

8. *Зеленецкий В.С.* Отказ прокурора от государственного обвинения. – Харьков, 1979. – 231с.

9. *Зеленин С.Р.* Значение мнения потерпевшего при отказе прокурора от обвинения // Журн. рос. права. – 2008. – №5, – 146с.

10. *Ковальова Я.О.* Відмова прокурора від державного обвинувачення і законність судового рішення // Проблеми законності. Вип. 71: Республ. міжвід. наук. зб.: – Х.: Нац.юрід.акад. України. 2009. – 123с.

11. *Ковальова Я.* Правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – №9, – 250с.

12. *Леви А.* Отказ государственного обвинителя от обвинения//Рос. Юстиция. – 2010. – №7, – 185с.

13. *Малярченко В.Т., Вернидубов І.В.* Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки//Вісник Верховного Суду України. – 2002. – №4, – 178с.

14. *Матієк С.* Наслідки відмови прокурора від обвинувачення // Вісник прокуратури. – 2011. – №2, – 94с.

15. *Михайленко О., Юрчишин В.* Проблеми відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді // Юридична Україна. – №4. – 2008. – 148с.

16. *Тетерина Т.* Отказ прокурора от обвинения «преступает» права потерпевшего на доступ к правосудию // Российская юстиция. – 2010. – №10, – 68с.

И. О. Рошина, П. А. Мельник

Об отказе прокурора от поддержания государственного обвинения в суде и ее правовые последствия

Статья содержит анализ одной из важнейших функций прокуратуры, которая свойственна большинству правовых систем современности – поддержание государственного обвинения в суде и об изменении процессуального статуса пострадавшего в таком случае. Правовые последствия для прокурора и пострадавшего. Работа рассчитана на студентов-законодателей, а также широкий круг общественных организаций и активистов правозащитного движения.

I. A. Roshina, P. A. Melnik

About abandonment of public prosecutor from maintenance of the state accusing of court and its law consequences

The paper discusses the analysis of one of the major functions of office of public prosecutor, that is peculiar to majority of the legal systems of contemporary society. It is maintenance of the state accusing of court and about changes of judicial status of victim at that case. Law consequences for a public prosecutor and a victim. Work is counted on students-legislators and also wide circle of public organizations and activists of law defence motion.